PEDAGOGIK TADQIQOTLAR JURNALI
ISSN: 3060-4923 Impact Factor –7,212

TILNING LEKSIK SEMANTIK TARKIBI

Abduraimova Marhabo O‘tkir qizi
filologiya fakulteti
o‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi
1-bosqich 115-guruh talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.24106298

Annotatsiya: Tilning leksik-semantik tarkibi, uning mohiyati, asosiy birliklari hamda ular o‘rtasidagi semantik munosabatlar keng yoritiladi. Shuningdek, so‘z ma’nosi, ko‘p ma’nolilik, sinonimiya, antonimiya va semantik maydon kabi tushunchalar ilmiy asosda tahlil qilinadi.
Kalit so‘zlar: leksika, semantika, so‘z ma’nosi, sinonim, antonim, polisemiya, omonim, semantik maydon.

Kirish

Til insoniyat jamiyatining asosiy aloqa vositasi hisoblanadi. Uning ichki tuzilishi murakkab tizimdan iborat bo‘lib, bu tizimning eng muhim qismlaridan biri leksik-semantik tarkibdir. Tilning leksik boyligi undagi so‘zlar majmui orqali namoyon bo‘ladi, semantika esa shu so‘zlarning ma’nolarini o‘rganadi. Tilning leksik-semantik tarkibini o‘rganish tilshunoslik fanining muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, u tilning rivojlanishi, boyishi va jamiyatdagi o‘rnini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi.Til — insoniyatning eng muhim aloqa vositasi bo‘lib, uning boyligi va imkoniyatlari, avvalo, leksik qatlam orqali namoyon bo‘ladi. Tilning leksik-semantik tarkibi undagi so‘zlar majmui va ularning ma’nolar tizimini o‘z ichiga oladi. Har bir so‘z muayyan ma’no ifodalab, u til tizimining muhim elementi sifatida xizmat qiladi. Bugungi kunda tilshunoslikda leksik-semantik tizimni o‘rganish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Chunki tilning rivoji, boyishi va funksional imkoniyatlari aynan leksik qatlam orqali amalga oshadi.

Asosiy qism

Tilning leksik tarkibi undagi barcha so‘zlar yig‘indisini tashkil etadi. Har bir so‘z ma’lum bir tushunchani ifodalaydi va u til tizimining ajralmas elementi hisoblanadi. So‘zlar nafaqat predmet va hodisalarni nomlaydi, balki inson tafakkuri va madaniyatini ham aks ettiradi.So‘z ma’nosi tilning asosiy kategoriyalaridan biridir. Har bir so‘zning leksik ma’nosi mavjud bo‘lib, u orqali predmet, belgi yoki harakat ifodalanadi. Bundan tashqari, so‘z grammatik ma’noga ham ega bo‘ladi. Ko‘chma ma’no esa so‘zning ikkilamchi, obrazli ma’nosi sifatida yuzaga keladi va nutqning ta’sirchanligini oshiradi.Tilning muhim xususiyatlaridan biri polisemiya, ya’ni ko‘p ma’nolilikdir. Bir so‘z bir nechta ma’noni ifodalashi mumkin. Bu hodisa tilning boyligi va rivojlanganligini ko‘rsatadi. Masalan, ayrim so‘zlar turli kontekstlarda turlicha ma’no kasb etadi.Sinonimiya hodisasi ham leksik-semantik tizimda muhim o‘rin egallaydi. Sinonim so‘zlar ma’nosi bir-biriga yaqin bo‘lgan birliklar bo‘lib, nutqni boyitadi va ifodaviylikni oshiradi. Ular orqali fikrni turli usullarda yetkazish imkoniyati paydo bo‘ladi.

Antonimiya esa qarama-qarshi ma’noli so‘zlar tizimini ifodalaydi. Antonimlar nutqda taqqoslash va qarama-qarshilikni ifodalashda keng qo‘llanadi. Bu hodisa fikrning aniqligi va ravshanligini ta’minlaydi.Omonimiya hodisasida esa shakli bir xil, lekin ma’nosi turlicha bo‘lgan so‘zlar uchraydi. Bunday so‘zlar nutqda kontekst orqali farqlanadi va tilning o‘ziga xos xususiyatlaridan biri hisoblanadi.Semantik maydon tushunchasi esa ma’nosi jihatidan o‘zaro bog‘liq bo‘lgan so‘zlar guruhini anglatadi. Bu yondashuv til birliklarini tizimli ravishda o‘rganish imkonini beradi. Masalan, ma’lum bir mavzuga oid so‘zlar bir semantik maydonni tashkil etadi.Tilning leksik tarkibi turli qatlamlardan iborat bo‘ladi. Umumxalq leksikasi barcha tomonidan qo‘llanilsa, kasbiy leksika muayyan soha vakillariga xos bo‘ladi. Shuningdek, sheva so‘zlari hududiy xususiyatga ega bo‘lsa, o‘zlashma so‘zlar boshqa tillardan kirib kelgan birliklardir. Bu qatlamlar tilning tarixiy va ijtimoiy rivojlanishini aks ettiradi.

Mavzuning dolzarbligi

Zamonaviy tilshunoslikda leksik-semantik tizimni o‘rganish muhim ahamiyatga ega. Globalizatsiya jarayonida yangi so‘zlar paydo bo‘lib, tilning leksik tarkibi boyib bormoqda. Shu sababli bu masalani chuqur tadqiq etish dolzarb hisoblanadi. Tilning leksik-semantik tarkibini o‘rganish zamonaviy tilshunoslikda muhim ahamiyatga ega. Globalizatsiya sharoitida yangi so‘zlar paydo bo‘lib, tilning leksik tizimi doimiy ravishda boyib bormoqda. Shu sababli bu yo‘nalishda ilmiy tadqiqotlar olib borish zarur.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi

Mazkur maqolada tilning leksik-semantik tarkibi tizimli ravishda tahlil qilinib, asosiy semantik munosabatlar izchil yoritildi. Shuningdek, semantik maydon tushunchasi orqali so‘zlar o‘rtasidagi bog‘liqlik ochib berildi. Mazkur maqolada leksik-semantik tizim kompleks tarzda tahlil qilinib, uning zamonaviy rivojlanish tendensiyalari yoritildi. Shuningdek, semantik maydon tushunchasi orqali so‘zlar o‘rtasidagi bog‘liqlik ochib berildi.

Tadqiqotning nazariy va amaliy ahamiyati

Nazariy jihatdan ushbu maqola tilshunoslikning muhim bo‘limlari bo‘lgan leksikologiya va semantikani chuqurroq o‘rganishga xizmat qiladi. Amaliy jihatdan esa u o‘qituvchilar, talabalar va ilmiy tadqiqotchilar uchun foydali manba bo‘lib xizmat qiladi. Nazariy jihatdan maqola tilshunoslik fanining leksikologiya va semantika bo‘limlarini chuqurroq o‘rganishga xizmat qiladi. Amaliy jihatdan esa o‘qituvchilar, talabalar va tadqiqotchilar uchun muhim manba bo‘la oladi.

Leksika va semantika tushunchasi

Leksika — tilning so‘z boyligi, ya’ni undagi barcha so‘zlar yig‘indisidir. Semantika esa ushbu so‘zlarning ma’nolarini o‘rganadi.

Har bir so‘z ikki jihatdan qaraladi:

-shakliy tomoni (tovush yoki yozuv)

-mazmuniy tomoni (ma’no)

Masalan, “kitob” so‘zi nafaqat tovushlar yig‘indisi, balki ma’lum bir predmet haqidagi tushunchani ifodalaydi.

So‘z ma’nosi va uning turlari

So‘z ma’nosi — bu so‘z orqali ifodalangan tushuncha yoki predmet haqidagi tasavvurdur.

So‘z ma’nosi quyidagi turlarga bo‘linadi:

-Leksik ma’no — so‘zning asosiy ma’nosi

-Grammatik ma’no — so‘zning grammatik shakli bilan bog‘liq ma’no

-Ko‘chma ma’no — metafora yoki boshqa usullar orqali yuzaga keladi

Masalan:

“oltin qo‘l” — bu yerda “oltin” so‘zi ko‘chma ma’noda ishlatilgan.

Polisemiya (ko‘p ma’nolilik)

Polisemiya — bir so‘zning bir nechta ma’noga ega bo‘lishidir. Bu hodisa tilning boyligini ko‘rsatadi.

Masalan:

-“bosh” so‘zi:

-tana a’zosi

-rahbar

boshlanish qismi

Polisemiya nutqning ta’sirchanligini oshiradi va tilni yanada ifodali qiladi.

Sinonimiya va antonimiya

Sinonimlar — ma’nosi bir-biriga yaqin bo‘lgan so‘zlardir:

-go‘zal — chiroyli — latofatli

-Sinonimlar nutqni boyitadi va takroriylikni kamaytiradi.

Antonimlar — qarama-qarshi ma’noli so‘zlar:

-katta — kichik

-yaxshi — yomon

Antonimlar fikrni taqqoslash va qarama-qarshilik asosida ifodalashda muhim rol o‘ynaydi.

Xulosa

Tilning leksik-semantik tarkibi murakkab va ko‘p qirrali tizim bo‘lib, undagi har bir so‘z o‘ziga xos ma’no ifodalaydi. So‘zlar o‘rtasidagi semantik munosabatlar tilning boyligi va ifoda imkoniyatlarini kengaytiradi. Til rivoji esa uning leksik qatlamining boyishi bilan chambarchas bog‘liqdir. Tilning leksik-semantik tarkibi murakkab va ko‘p qirrali tizim bo‘lib, undagi har bir so‘z o‘ziga xos ma’no yuklaydi. Sinonimlar, antonimlar, polisemiya va semantik maydonlar tilning boyligi va ifoda imkoniyatlarini kengaytiradi. Til rivoji, avvalo, uning leksik qatlamining boyishi bilan belgilanadi. Shu bois, leksik-semantik tizimni o‘rganish tilshunoslikning muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. — Toshkent: Universitet nashriyoti, 2010.
2. Nurmonov A., Mahmudov N. Tilshunoslik nazariyasi. — Toshkent: Fan, 2012.
3. Mengliyev B. Hozirgi o‘zbek tili leksikologiyasi. — Toshkent: Tafakkur, 2015.
4. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 5 jildlik. — Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2006–2008.